

средств и методов экологически позитивной энергоэффективной архитектуры. Смещение в сторону даже на 200 километров уже вносит свои коррективы в общую картину проекта. Наличие ландшафтных особенностей также сильно влияет на архитектурный объект. Следовательно, каждая архитектурная школа мира находясь в общем потоке обмена опытом и информацией должна разрабатывать свои, уникальные методы региональной привязки инновационной экологической архитектуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Тетиор А.Н. Городская экология: Учеб. пособие / А.Н. Тетиор; Науч.-исслед. и проектно-изыскат. ин-т экологии города. — М.: Научный мир, 2006. — 620с.
2. Показатели устойчивого развития: структура и методология: Пер. с англ. - Тюмень: Изд-во ИПОС СО РАН, 2000. - 359 с.] [<http://www.un.org/ru/>]
3. Гальперин М.В. Экологические основы природопользования: учеб. М. : ФОРУМ: ИНФРА, 2003. 256 с.
4. Тихонов М.Н. Возобновляемая энергетика: необходимость и актуальность [Текст]: статья / М. Н. Тихонов, Э. П. Петров, О. Э. Муратов // Экология промышленного производства: Межотрасл. науч.-практ. журн. по отеч. и заруб. матер. -М.: ВИМИ, 2006. - N1.- С.56-62.
5. Данилов-Данильян В.И. «Экология, охрана природы и экологическая безопасность» М.: МНЭПУ, 1997.
6. Борисов А. Б. «Большой экономический словарь» — М.: Книжный мир, 2003. — 895 с.
7. Яблоков А.В. и др. Охрана живой природы: проблемы и перспективы. М., 1983.
8. Данилин М.Я, Маркова Н.И. Национальная система экологической сертификации - будущее России // Гуманитарные научные исследования. 2015. № 1 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2015/01/9150> (дата обращения: 26.02.2015)
9. Чечельницкий С. Г. Видеоэкология архитектурной среды: монография / С. Г. Чечельницкий, О. О. Фоменко; Харьк. нац. акад. гор. хоз. - Х. : ХНАГХ, 2012. - 370 с.

УДК 711.424

Рибчинський О.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

ПРОСТІР РИНКОВИХ ПЛОЩ ЯК НАРАТИВ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО МІСТА УКРАЇНИ

Вступ. В статті представлено ринкову площу як простір тексту у якому прописані політичні, соціальні, економічні та культурні смисли, форми та ознаки розвитку історичного міста України. Дослідження архітектурної спадщини міських поселень України створюють основу для наукового обґрунтування проектних рішень генеральних планів розвитку міста, концепцій ревіталізації середмістя, охоронних зон та правил формування забудови. Історично склалося так, що центром просторового формування міста є ринкова площа. Вона була таким просторовим вузлом, який був уособленням ідеї міста. Дослідження просторових способів реалізації ідеї міста матимуть значення

для збереження та відбудови ринкових площ історичних міст України.

Аналіз публікацій. Більшість праць, присвячених містам та містечкам, розкривають історичні аспекти урбанізаційних процесів, встановлення магдебурзького права, управління та економічного розвитку поселень. Для того щоб вповні оцінити значення ринкової площі для міста, як визначеної урбаністичної системи, необхідно опиратися на комплексні узагальнювальні розвідки, які розробили М. Бевз, С. Кравцов, Г. Петришин, С. Топилко, У. Іваночко, П. Ричков. Проблеми та аспекти наратології досліджували М. Баль, М. Десерто, У. Еко, Р. Нич.

Мета статті. Визначити та обґрунтувати наративну модель формування простору ринкової площі історичного міста України.

Результати дослідження. Місто це текст в якому є різні розповіді. Первинне питання, яке ставить дослідник це - яку оповідь і що ми шукаємо у цьому тексті? Дослідження простору історичного міста можливо з двох важливих позицій. Перша - це прочитування його просторових знаків у літературних та архівних джерелах. Друга – відчитування історичних подій та етапів розвитку міста в просторових та архітектурних пам'ятках.

Крізь текст до просторових знаків.

Історія міста пов'язана з текстом, який фіксує хронологію розвитку міста у взаємозв'язку з політичним, соціальним, економічним та культурним станом. Статус міста закріплювався в минулому законодавчо і зокрема в часі появи Магдебурського права. Місто отримало право самоврядування, а керівним органом ставала рада на чолі з війтом. Натомість і в самих тестах привілеїв на право заснування не завжди були чіткі визначення дефініції міста. Так у документах XVI та другої половини XVII ст. в характеристиці поселень можна зустріти вислови *civitas* та *oppidum*. Досі чітко не встановлено, завдяки яким критеріям розрізняли типи поселень. Поділ на міста та містечка починає чіткіше окреслюватися тільки у XVIII ст. Зокрема форма власності та особливі права впливали на розвиток поселень у XVII столітті і відповідно ринкових площ. Для з'ясування форм презентації наративу простору ринкової площі необхідно окреслити складові її структури.

Політична складова відображена підвищами магнатів-засновників поселень. На формування простору ринкових площ безпосередньо впливали магнатські роди. Ринкові площі як правило розвивалися впродовж багатьох століть і тому кожен з чергових власників міста вносив свої корективи у бачення простору центру міста. Це відобразилося у текстовому і просторовому вигляді історії архітектури замків

та храмів, що входили у комплекс ринкових площ. Так відбувалося у Жовкві де родина Жолкевських формувала замок, ключові сакральні об'єкти, впливала на образ ансамблю ринкової площі. В Бродах, Христінополі, Станіславові (тепер Івано-Франківськ) завдяки родині Потоцьких, що вважався найбагатшим Родом на Червоній Русі, постали унікальні приклади містобудування. Тернопіль, Самбір, Дрогобич, Олика, Радивилів, Камянець-Подільський, Корець та багато інших також пов'язані із магнатськими родами, які мали у володінні не лише палаци та замки, але й кам'яниці, дерев'яні будинки в межах міста та ринкової площі. Відповідно вимоги до естетичної якості забудови були високі. За архітектурне вирішення забудови особливо вболівали дідиці міста. Наприклад, у 1550 році дідиц Тернополя, гетьман Ян Тарновський, видав документ згідно якого «...наказує мешканцям, щоб в своїх оселях мешкали пристойно, господарства міським способом провадили, а не сільські хати мали; та згідно своєї можливості, якомога обширніше, якомога багатше і для використання звідусіль згромаджених людей робилися найвигідніше.» [1, Том XII. – S. 188-189] Дідичем містечка Дашів (Вінничина) у 1787 р. був князь Плятер, писар литовський. Під його мудрим керівництвом піднялося господарство, збільшувалася забудова та заселялося містечко. Коли стояло вже кілька десятків будинків випадкова пожежа перетворила їх на попіл. Не відступився від свого Плятер і наново накреслив план містечка. Він зумів відбудувати старе і нове містечко. Нове містечко перейменував на Августопіль, а головний ринок хотів довоккола забудувати будинками, які зі сторони фаціят розділялися перголами, а з тильного боку з'єднувалися між собою коридорами. Коли у 1787 р. його брат Казимир Костянтин відвідав його у Дашеві, вже з тих проєктованих на ринку помешкань головний і середній будинку були збудовані. [1, Т.І. – S. 909-910.]

Соціальна складова презентувалася війтами, бургомістрами, купцями та ремісниками, а також етнічним населенням -

поляками, українцями, євреями, вірменами, німцями, шотландцями, караїмами та іншими. В просторі ринку соціальна складова визначала текстову конструкцію ринку-«Агори» вкладену у простір таких будівель, як ратуші, купецькі будинки, будинки ваги, заїзди, караван-сараї, кам'яниці, дерев'яні будинки з підсінням, крамниці, лави тощо.

Свідчення про соціальну нерівність та рівні економічного розвитку також пов'язані з історією формування ринкових площ. Так, наприклад, лише «1654 року Король Ян Казимир видав декрет, у якому дозволив купувати вірменам 10 кам'яниць на Ринку, що раніше не дозволяли». [2] Упереджене ставлення було не лише до вірмен, русинів або євреїв, але й до шотландців. Ось у хроніці міста Львова занотовано, що: «Від дуже давніх часів у Львові торгували шотландські купці. Міська рада та місцеві купці обмежували їхню торгівлю. У 1685 році Король видав декрет, у якому йдеться, що шотландським купцям не можна відчиняти вікна крамниць, пивниць та складів на вулицю чи Ринок». [2, – С. 394]

Економічна складова впливала на формальний об'єм тексту і на просторовий масштаб ринкової площі. Тут текстова складова фіксує характеристику розвитку і форм торгівлі, характеристику міського підприємництва: виробництво сільськогосподарської продукції та дрібного ремісництва, активність цехів, існування броварень, гуралень, цегельень, тартаків тощо. В текстах присвячених економічній складовій міста зосереджені пояснення до того, чому саме таким був образ ринкової площі у певному часовому періоді.

Наприклад, містечкові Івниця на Житомирщині король Август III дав привілеї у 1761 році. Це сприяло розвитку торгівлі і відповідно в кінці XIX ст. у містечку вже був костел, церква, божниця, школа, гуральня, броварня, смолярня та гарбарня. У Івниці проходили 4 ярмарки у рік. [1, Т. III, – С. 326] Подібна ситуація складалася в іншому містечку Житомирщини Іванополі, розташованому над річкою Тетерів. У

1870 році в ньому було 322 будинки, церква, католицька каплиця, синагога, будинок молитви, фабрика свічок, дві гарбарні, гуральня та 68 ремісників. [1, Т. III. – С. 445] І в містечку Котельня на Житомирщині, яке ділилося на дві частини – стару і нову. Стара Котельня у 1870 р. мала 148 будинків, церкву, костел, будинок молитви. Нова Котельня у 1870 р. мала 76 будинків, церкву та 13 крамниць. Протягом року у поселенні проводили 24 ярмарки. [1, Т. IV. – С. 492]

Відсутність дозволу на кількісні ярмаркові дні вплинуло на те, що у містечку Краснопіл (Житомирщина) у кінці XIX ст. мало 342 будинки, і лишень 2 церкви та 7 крамниць. [1, Т. IV. – С. 637] В містечку Судилків (Житомирщина) на ринку проводили щотижневі торги, а це відповідно вплинуло на те, що у 1870 р. поселення мало 422 будинки, церкву, дві каплиці, юдейський дім молитви, 2 суконні фабрики, 5 гарбарень, цегельню, бровар, два млини, 22 крамниці, 55 ремісників. Варто зазначити, що при в'їзді до містечка, над трактом до Полонного, є сліди від старого замчища, укріпленого довкола валом. В Судилкові було кілька порядних заїзних будинків, натомість решта в поганому стані. [1, Т. XI. – С. 554] В містечку Теофіополь, розташованому в давньому Старокостянтинівському повіті проводили на ринку 5 ярмарків на рік та щотижневі торги. Щоправда у кінці XIX ст. було воно повністю збудоване з дерева, а у 1870 році мало 433 будинки, 70 крамниць, 68 ремісників, церкву, парафіяльний костел, каплицю, синагогу, 2 юдейські молитовні будинки, 2 шкільки, гуральню, бровар, пташарню та цегельню. [1, Т. XII. – С. 297] У Варковичах (міські права надані у 1725 р.) розташованому в давньому Дубенському повіті у 1859 році було 102 будинки, гарбарня і бровар, а от у 1870 р. – 131 будинок, гмінний уряд, народна одно класова школа, парафіяльна церква та синагога. Зміни відбулися завдяки проведенню на ринку ярмарків 9 березня, 7 квітня, 20 липня, 15 серпня, 26 жовтня і 6 грудня. [1, Т. XII. – С. 958-959]

Культурна складова ринкових площ відобразилася у художніх текстах письменників XIX–XX ст., театральних та музичних подіях XVII – XX ст., які стали знаковими для історії міста, у мистецтві XVI – XX ст.: архітектурі, живописі, скульптурі. Способи освоєння простору ринкових площ дають можливість виявити також важливі спільні для різних культур явища. На думку Юрія Лотмана, *«архітектура складається не лише з архітектури: вузько-архітектурні конструкції перебувають у співвідношенні з семіотикою не архітектурного порядку – ритуальною, побутовою, релігійною, міфологічною, – цілою сумою культурного символізму»*. [3] Простір ринкових площ стає місцем різноманітних суспільних (прояви боротьби за громадянські та етнічні права, спільні відзначання свят, коронування королів, радників, депутатів, президентів, мерів та, зрештою, почесних громадян міста) та релігійних (святкування Різдва та Великодня, Водохреща, Хресні ходи, зустрічі з духівниками та Божими намісниками) ритуалів. Знаками повсякденної міщанської культури є споруди крамниць, ярмаркова торгівля, кав'ярні та ресторани, музеї та екскурсії. На ринковій площі можна було побачити вистави шарлатанів та публічні страти. Це місце зустрічі молоді подалі від батьківського нагляду, кінські перегони, виступи акробатів, чаклунів, проповідників, лялькарів з маріонетками та лінвоходів. Натомість міфологічна структура ринкової площі виявлена в ідеї центру міщанського світу, що впорядковує увесь навколишній простір та формує ідентичність міщанина.

Історія міста пов'язана з рядом подій записаних у літописах, хроніках, контрактах, інвентарях та словниках. Залежно від часу писання ці тексти містять окрім згадок важливих хронологічних подій й суб'єктивні думки їхніх авторів. Тут ключем для розкриття простору ринкової площі в тексті постає інструмент інтерпретації цього тексту.

У літописах і хроніках згадуються важливі дати в історії міста, місця, важливі

архітектурні пам'ятки. В історичних містах України описані події в основному відбуваються у його центральній частині, тобто на ринковій площі. Цінний текст щодо ринкових площ є у Літописі Самійла Величка, Хроніці Львова Дениса Зубрицького, Хроніці Поморян Броніслава Заморського, хроніках пам'ятках Садока Баронча присвячених історії міст Жовква, Станіславів, Язловець, Броди та Бучач. Саме з хронік довідуємося, що ринкова площа була місцем проведення різнопланових заходів, і серед них актів здійснення правосуддя. Такі події на площі пов'язані із їхнім просторовим означенням – появою місця виконання вироку, а також спорудженням стовпа ганьби або прангера. На ринковій площі Львова вже 1522 року *«поставили на ринку прангер, званий тоді «журавлем», а згодом «орчиком», на який підвішували пекарів, якщо вони зважувалися пекти «хліб, не відповідний до ціни». Їх «прив'язували до цього «журавля» попід пахви і підтягали в повітря»*. [2, – С. 131] Згодом 1598 року *«стараннями бурмистра Станцеля Шольца поставили кам'яну фігуру з двома постатями й обличчями, чоловічою та жіночою, під якою виставляли засуджених на прангер і на страту мечем»*. [2, – С. 204] Завдяки текстам С. Баронча з'ясуємо, що в період XVI–XVII ст. у Язлівці утворився неповторний стиль ренесансової кам'яниці. Таких пам'яток як тут не можемо зустріти ані у Львові, Кам'янці-Подільському, Кракові, Люблині, Жовкві, Бродах та інших містах. Подібно до Львова кам'яниці отримували свої назви від власників або властивих особливостей архітектурного вирішення. Серед кам'яниць варто згадати: Сеферівську кам'яницю [4], в актах Язлівецьких 1736 р. згадується червона кам'яниця [4, – С. 159], знищена Золота кам'яниця на вул. Вірменській [5]. На архітектурну цінність пам'яток вказують їхні ціни: в актах Язлівецьких з 1715 року вказано, що 25 листопада продано будинок в самому ринку, з однієї сторони кам'яниця Павла Богдановича з другої єврея Маєра Молдавана за 200 золотих польських [4, – С. 140]; акти

Язлівецькі, 1718 рік, ...6 грудня продано кам'яницю навпроти міської ратуші за 30 талярів [4, – С. 142]; акти Язлівецькі, 1734р., ... 23 січня продано будинок Себастьянові Крицькому за 5 битих талярів і 7 золотих за вірменською брамою над рікою Язлівчиком нижче дороги. [4, – С. 158]

У контрактах є згадки про замовників та виконавців найважливіших просторових пам'яток у місті. Такі контракти дозволяють з'ясувати як роди Жолкевських, Собеських, Острозьких, Потоцьких, Чарторийських, Радзивилів запрошували видатних архітекторів Доби ренесансу та бароко для формування пишнот у центрі міста. Тут варто згадати замовлення Миколи Василя Потоцького на будівництво ратуші в Бучачі, яке здійснили у 1751 р. архітектор Б Меретин та скульптор Йоган Георгій Пінзель. Завдяки контрактам можна було би з'ясувати чи дійсно були авторами унікальної ренесансної ратуші сер. XVII ст. у Олиці відомі архітектори Бенедетто Моллі та Джованні Маліверна. Завдяки контрактам на купівлю, продаж та податкам відкриваємо сторінки маленького містечка Маркопіль у якому мешкало усього 12 міщан. Так, загадкою ринкової площі у Маркополі є затирання пишноти цього містечка – замку, двору або палаціку. Відповідь захована у актовій книзі Маркополя і у традиції будівництва такого типу споруд у Галичині. Перша згадка про замок у актовій книзі датується 1688 роком, а саме: *«згадується, що Іван Остапейко продав свій батьківський дім Янові Ікачові навпроти замку, тобто дім у плані із зрубленою світлицею, пекарнею, стрихом і сіньми, без ґрунту та без саду»* [6]. У 1695 році наказується дати 10 гривень на замок і 10 гривень на ремонт міста. [6, – арк 63]. У 1696 р. наказ сплатити 20 гривень на замок і воску на церкву. [6, – арк 10] У 1699 р. сплатити на замок 50 гривень, а на уряд – 12. [6, – арк 14].

У описах, інвентарях та словниках зафіксовано описи детальні архітектури, планів та деталей існуючих та втрачених пам'яток центру міста. Усі ці тексти до-

зволяють реконструювати в уяві образ поселення складеного з набору просторових символів, на які звернув увагу автор тексту з емоційних міркувань або формальних обов'язків. Тут варто згадати описи міст XVI ст. Ульріха Фон Вердума, інвентарі замків та власностей у історичних містах України XVIII –поч. XIX ст., статистичні данні географічного Словника та ін.. Завдяки опису з'ясуємо, що у 1663 році ратуша міста Дрогобича вже була мурована. На поверсі розташовувалися *«2 великі судові кімнати; скарбничка, де доходи зберігаються і де знаходився меч справедливості, хоч ката уже в той час не було. На третьому поверсі кімната для трубача. Вежа покрита бляхою, навколо ганки, великий часовказ у доброму стані. Під ратушею м'ясні ряди із дерева, під хаткою писаря темниця для злочинців. Вежу ратуші будував Іоан Грендош з Перемишля згідно з договором з містом 1551 року укладеного»* [7]. Наприклад, описи Станіславова (Івано-Франківська) Ульріха фон Вердума допомагають з'ясувати, що перша дерев'яна ратуша розташована на ринку була, ймовірно, тимчасовою спорудою, оскільки у 1672 р. вона зведена з дерева та каміння [8].

З інвентаря 1757 р довідуємося про архітектуру заїздів ринкової площі містечка Чернелиця: *«Ідучи з замку до монастиря ОО Домініканців заїзних будинків, що належали власнику міста є два. Один праворуч, а другий ліворуч від гостинця. Зі сторони монастиря, той, що ліворуч має підсіння з дев'ятьма дубовими стовпами. Ворота до в'їзних сіней з тарчиць на дерев'яному бігуні, старі і без замків. З сіней до орендованої ізби є двері з тарчиць на дерев'яному бігуні, з залізними штабою і двома скобами. В тій ізбі чотири вікна, шиби є цілі і вставлені в дерево, з чотирма віконницями які ззовні засуваються. Під вікнами одна лава і один стілець. Стіл та лава орендовані. Кахлева піч добра, але два кахлі надбиті. Комин ліплений над хлібною малою піччю. Біля печі дві лави. Стеля з тарчиць. Підлоги немає. До комори погані двері з тарчиць, на залізних двох завісах, двох гаках,*

з двома скобами та штабою. В тій коморі засклеєне вікно та двері на ринкову площу. Двері з тарчиць на дерев'яному бігуні. В коморі льох мурований і без склепіння, з дверною проймою без дверей. В стайневих сінях є кухонька і комора обгороджені хмизом. Над льохом двері з тарчиць на бігуні, зі штабою та двома скобами. Один орендований жолоб скріплений з тарчиць. За тим жолобом ясла. Є також два звичайні жолоби біля стін без ясел. В тих сінях, в сторону замку, є ворота на дерев'яному бігуні та дерев'яним засувом. За тими воротами підсіння з сімома дубовими стовпами. Дах цього будинку над ізбою, коморою, в'їзними сінями покритий гонтом. Лише з однієї південної сторони має пошкодження від граду. В майбутньому ця частина потребуватиме ремонту.

Другий в'їзний дерев'яний будинок, ідучи до монастиря, розташований ліворуч. Має підсіння з дубовими стовпами. Наскрізні ворота, до в'їзних сіней, з ялицевих тарчиць на дерев'яному бігуні, з дерев'яним засувом. Від воріт, просто від замку, є изба з дверима з ялицевих тарчиць, з залізними двома завісами, двома гаками, двома скобами і штабою. В тій ізбі четверо вікон, нові та цілі шиби встановлені у дерево. До тих вікон віконниць суцільних засувних двоє. Ялицевий стіл на перехрещених ногах. Біля стін три лави. Добра біла кахлева піч та комин за кахель на хлібною малою піччю. Біля печі дві лавки. Двері до комори з ялицевих тарчиць, з залізними двома завісами, двох гаках, двох скобах та штабою. В тій коморі двері в підсіння зі сторони ринкової площі. Ці двері на залізних двох завісах та двох гаках, з дерев'яним засувом. При тих дверях вікно з лядою і залізними двома скобами і штабою. В ізбі та коморі стеля з тарчиць, підлоги немає. Вийшовши з ізби до стайневих сіней праворуч є жолоб скріплений з тарчиць і з яслами. По другій стороні є також звичайний жолоб. Вийшовши з сіней в сторону замку є ворота з тарчиць на бігунах з дерев'яним засувом. За тими воротами підсіння з ші-

стьма дерев'яними стовпами. Цей будинок повністю над ізбою з коморою, сінями та підсінням покритий добрим гонтом» [9].

Цей інвентар свідчить, що згадані заїзди були дводільні та двотрактові в плані, з широким підсінням та сінями, перекриті чотирихилим дахом з гонтовим покриттям. У заїзді, що розташовувався в південній стороні ринку була комора-крамниця. Варто зазначити, що ратуша та заїзди мали подібну схему плану. Натомість розміри заїздів були значно більші аніж в ратуші. Розташування цих заїздів і зокрема підсіння по осі захід-схід свідчить, що вони були підпорядковані головній композиційній осі ринку, що починалася від в'їзної брами замку.

Зі словників отримуємо свідчення про стан та знакові пам'ятки міста. З географічного словника довідуємося, що містечко Райгородок (Житомирщина) у 1870 р. мало 185 будинків, церкву, синагогу, будинок молитви, гуральність, бровар, 26 крамниць та 18 ремісників [1, Т. IX, – S. 496]; Славечно (Житомирщина) у кін. XIX ст. мало 120 будинків, церкву, синагогу, два юдейських молитовних будинки, гуральність, водяний млин, а в рік на ринку відбувалися два ярмарки [1, Т. X. – S. 774]; Троянів (Житомирщина) у кінці XIX ст. мало 494 будинки, дві церкви, парафіяльний костел, синагогу, юдейський молитовний будинок, початкову школу, бровар, гарбарню, 28 крамниць, 136 ремісників, торги на ринку відбувалися щонеділі і на свята, а -славилося містечко гончарними виробами [1, Т. XII, – S. 481]; Ушомир (Житомирщина) у 1866 році мало 153 будинки, парафіяльну церкву, парафіяльний костел, синагогу, юдейський молитовний будинок, гмінну управу, народну школу, млин, бровар, 2 гарбарні, 29 крамниць, торги на ринку відбувалися щонеділі, ярмарки 29 червня та 28 вересня; [1, Т. XII. – S. 855] Остропіль (Хмельниччина) у 1871 році мав 741 будинок, дві церкви, парафіяльний костел, два юдейських будинки молитви, 48 крамниць, 41 ремісника, гарний будинок дідачів міста, добре осна-

щені млини на Случі. Щорічно на ринковій площі відбуваються 12 ярмарків; [1, Т. VII. – S. 694]. Ожигівці - розташовані над Збручем в колишньому старокостянтинівському повіті у кін. XIX ст. мали дерев'яну церкву, синагогу, головний пост прикордонників, палац з цінними збірками скульптур, руїни замку кн. Вишневецьких. В минулому місто мало укріплення, про що свідчили збережені вали [1, Т. VII. – S. 795].

Текст є репрезентація образу історичного міста у вузькому часовому зрізі. Історичне місто України зазнавало змін залежно від ініціативи його власників, зміни статусу, стилістичної моди, воєн, пожеж та ін. Як правило більшість текстів фіксують образ центру міста на певний період. Чим далі відстань між часом опису і сучасністю тим більше і частіше змінювався образ міста. Порівнюючи тексти XVII – пер. пол. XX ст. присвячені одному місту можна зауважити, що простежується явище палімпсесту. Натомість у другій половині XX ст., з приходом «іншої культури» історичне місто втрачає свою текстову ідентичність, а ринкові площі втрачають функцію Агори, повністю змінюються і обслуговують концепти тоталітаризму

Текст є ключем до відкриття реального простору міста. Після Першої та Другої світових війн, періоду комуністичної ідеології історичні міста України змінилися. Ринкові площі перестали існувати. Місто втратило стержень своєї ідентичності. Тести різних часів, написані різними мовами творять уявну, писемну та архітектурно-проектну реконструкції. За допомогою тексту у знівельованому просторі центру міста вдається побачити давні храми, монастирі, міські мури, брами, ратуші, міщанські кам'яниці – усе те, що визначає просторові координати ринкової площі. Наприклад у маленькому містечку Кодня (Житомирщина) у 1870 році було 317 будинків, 9 крамниць, 17 ремісників, мурований костел побудований у 1828 р. та мурована церква. До містечка наприкінці 1760-их років звозили гайдамаків з загону Гонти та Залізняка і страчували у

центрі поселення. Згодом на цьому місці побудували ратушу [1, Т. IV. – S. 241]. Будівництво ратуші означало затирання місця пам'яті пов'язаного з гайдамаками. Від моменту побудови і протягом десятків років ратуша формувала нову історичну пам'ять непов'язану з повстанцями. Якби ринок залишався порожнім то відповідно місце страти продовжувало переказувати стороннім про події які тут відбувалися і з яким явищем пов'язувалися.

Завдяки тексту довідуємося, що в містечку Корниця, колишній Заславський повіт, у кін. XIX ст. зберігалися великі вали насипані по периметру чотирикутника, в центрі стояла церква і ратуша, побудована за Сангушків. Ратуша мала високий «мінарет» завершений бляшаним гербом «Погонь», довкола ратуші кільканадцять крамниць. Довкола обширної ратушної площі розташовувалися заїзні будинки криті дахівкою [1, Т. IV. – S. 406].

Текст є способом мітологізації міста. В історії текстів присвячених історичним містам України є ряд таких які вводять читача в незвичний світ містечок – штетлів. Тут варто згадати Буськ, Язлівець, Бурштин, Дашів, Ярмолинці та Бердичів. У 1841 році винятковість Бурштина вперше розкрив у описі невідомий автор: *«Порядок та чистота надають йому форми краси і незвичності, а також знану першість перед іншими галицькими містечками, у більшості забудованими невпорядкованими дерев'яними будинками. Гарна, на новий спосіб збудована ратуша, прикрашає великий регулярний ринок містечка, що нараховує 2000 мешканців, у більшості русинів і євреїв. Тут є пошта, римо-католицький костел та греко-католицька церква з руською парафіяльною школою. Будинки збудовані з міцного матеріалу, надійні і в прямих лініях, згідно обізнаного в будівництві і розвитку освіти та промисловості в Галичині, вельми заслуженого власника Ігнація графа Скарбка. У вигідніших житлах є більші та менші сади, а в загальному тут панує злагода, краса та порядок»* [10]. Автор не шкодує гарних прикметників для опису. Порівнює його красу з рештою галицьких

містечок. Пов'язує розквіт міста з шляхетністю власника - Ігнація графа Скарбка. На перший план виносить прикметну рису незвичності поселення. Пише про нього як про романтичне місто-сад.

Крізь просторові знаки до тексту

Незважаючи на зміни образу ринкових площ у XX ст. вони до сьогодні зберігають релікти історичних знаків та просторової композиції міста. В сучасному світі, у час швидких змін, властивий для міста XVI - XIX ст. спосіб функціонування втрачає актуальність. Місто розмиває межі середмістя і відповідно стара частина перетворюється в простір, який засвідчує давність історичної спадщини. Збережені та приховані в просторі ринкових площ знаки є важливими для інтерпретації, поширення та уточнення тексту про історичне місто.

Практично у всіх історичних містах України ринкові площі мають дефрагментований простір. Ринкові площі втратили своє первинне призначення бути Агорою - місцем перехрещення міського розмаїття. Навіть за таких умов ринкова площа продовжує функціонувати як ретранслятор тексту про місто. В Жовкві ринок оповідає про давню економічну та політичну велич міста XVI – XVII ст. В Дрогобичі на ринку прочитуємо оповідь про активний розвиток міста у XIX – пер. пол. XX ст. Ринкова площа Рогатина свідчить про шкоди заподіяні у Першій Світовій війні. Ринкова площа Дубна оповідає про значення ярмарків кінця XVIII ст., функціонування таємних товариств та зміну образу міста у другій половині XIX ст. Не всі цінні історичні міста є внесені до офіційного реєстру України. Більшість з них мають статус сіл та селищ міського типу. Натомість просторова збереженість давньої площі дозволяє наголошувати на важливості місця. Тут варто згадати Варяж, Чернелицю, Литячі, Моравицю, Куликів, Яблунів та ін.. Простір ринкових площ є синтетичним міським середовищем створеним людиною і для людини. Площа *«...живе подвійним семіотичним життям. З одного боку, вона моделює універсум: структура світу побудованого та*

обжитого переноситься на цілий світ уцілому. З другого, універсум моделює її: світ, створений людиною, відтворює її уявлення про глобальну структуру світу» [3, – С.676.]. Тому ринкові площі відобразили взаємозв'язок малого та великого просторів, вплив міста та європейського контексту на площу і, водночас, вплив ринкової площі на місто та європейський контекст. Ринкові площі мали свою хронологію, релігійну, соціальну та політичну історію, визначені історичні місця, просторові знаки, акценти та доміанти, а також публічне зонування.

Просторова композиція ринку показує складність усіх містобудівних процесів які проходили у місті залежно від часу його виникнення, заможності та ініціатив засновника. В основі абрису ринкових площ історичних міст переважно був регулярний прямокутник, але як виявили дослідження найстаршими були площі видовженої трикутної форми, як от у Белзі, Мостиськах, Язлівці, Бучачі, Острозі, Дубно, Кам'янці Подільському та ін. Незважаючи на зміни та регуляції які проводилися у місті протягом століть вони прочитуються у реліктах криволінійних вулиць та трапецієвидного плану площі.

В історичних містах України просторова композиція ринку відкриває закономірності та зміни, які відбувалися у поселенні в певний час та впродовж століть. Час закладення міста, історичні факти, легенди і місця пам'яті тривають у формах та функціях ринків. Місто з магдебурзьким правом володіло значними перевагами які відображалися у розвитку органів самоврядування та судів, отриманні особливих привілеїв та закріпленні податків, розмежуванні передмістя та середмістя, регулярності розпланування міста та розмірів земельних ділянок. Досліджуючи принципи регулярного містобудування Галичини С. Кравцов відзначає, що магдебурзьке право сприяло *«початковій рівності міських будівельних ділянок, за які платилися рівні податки, іноді більші у кварталах, що прилягали до ринкових площ, і менші на периферії міста»* [11].

Сакральна та світська архітектура зосереджена в просторі ринку пов'язується з історичними постатями, знаковими подіями та поясненнями до особливостей центру міста.

Сакральна архітектура і ринкова площа оповідають про особливості та періоди історичних змін міста. Так у волинському Кременці східна сторона ринку формується бароковим комплексом Єзуїтського колегіуму (1731-1743), а у західній розташовується собор Св. Миколая (перша пол. XVII ст., колишній костел монастиря ОО Францисканів). Первинно у східній стороні ринкової площі Кременця розташовував дерев'яний парафіяльний костел Успіння Діви Марії, який у пер. пол. XVII ст. замінили мурованим корпусом та храмом. У сер. XIX ст. католицький храм передали православній громаді і пересвятили. У прикладі ансамблю ринкової площі Кременця з сер. XVIII до сер. XIX ст. східна та західні сторони ринку формувалися монастирськими архітектурними комплексами. Це був взірець важливого для міста об'єднання світського та сакрального просторів.

У Товстому на Поділлі (Тернопільська область) ринкова площа мала трикутну форму. У середині північної сторони розташовувалася дерев'яна церква, а у південному наріжнику мурований костел. Поміж ними, на осі, була збудована мурована двоповерхова ратуша зі склепінням. [1, Т. XII, – S. 434] Поміж дерев'яної забудови сторін ринку, розташовані навпроти християнські святині, відігравали роль головної композиційно-репрезентативної осі містечка. Посеред скромного вистрою при ринкової забудови у повсякденному стані міського побуту символічним є нагадування про ідеї християнства. До побудови храмів власники міста та духовенство залучали фахових будівничих та архітекторів, скульпторів та мулярів. На образ ринкових площ впливали також архітектурні споруди синагг. За сторонами ринкової площі, в окремих кварталах, здійснювалися оздоблені аттиком або бароковими заломленими да-

хами юдейські будинки зібрань. В сторонах ринків синагоги починають проявлятися у сер. XIX ст., як наприклад у волинських містах Рокитно та Горохів, або в офіцинах при ринкової забудови (Львів, Дрогобич). Освячена релігією геометрія ринків змінює монотонність забудови та буденність міщан, котрі очікують допомоги Бога.

Світська архітектура і ринкова площа розкривають історію взаємозв'язків між різними шляхетними родами, містами, народами, яке відображається зосередженням розмаїтих архітектурних стилів в одному місці. Сторони ринкових площ міст та містечок України складаються з різночасової та змінної забудови. Фундаменти та півниці цих будинків можуть походити з XVII ст., перший поверх з XVIII, другий з поч. XIX, а вирішення фасадної площини відображати сецесійну стилістику. Власники будинків залежно від їхніх фінансових можливостей приймали рішення щодо розбудов та перебудов. У цих перебудовах зафіксовано не лише історію одного будинку, але й розвиток цілого міста. Незапрограмоване стилістичне вирішення фасадів будинків розташованих на сторонах ринкових площ є відображенням ритмів міського життя. Тут архітектура водночас є не лише оздобленням простору, але його мовою. У інтер'єрах ринкових площ можна прочитати періодичність пожеж та військових розорень, економічного зростання та занепаду, культурне розмаїття та монокультурність. Дерев'яна забудова ринкових площ є яскравим прикладом того як виглядали на початках свого заснування великі міста – Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ (Станіславів), Самбір, Стрий, Дрогобич, Луцьк, Рівне, Вінниця, Новоград-Волинський, Дубно, Кам'янець-Подільський, Бердичів, Київ. Власне у дерев'яних будинках відображалася місцева традиція будівництва, її розвиток та занепад. Нажаль саме дерев'яні будинки найменш витривалі до дій вогню та води. Навіть ті, що збереглися до сьогодні творять уяву про спосіб та ритм життя буденного українського містечка.

В деталях зберігається така інформація про міста, яка відкриває його невідомі та важливі сторінки історії. Тут не складно відчитати етнічні особливості історичних міст України. У кін. XVIII – пер. пол. XX ст. переважна більшість забудови ринкових площ належала євреям-міщанам. Вони внесли, властиві лише для них, елементи у архітектуру забудови, а саме: мезузу, відкривну частину даху «шопку» та колористику. Мезузу розташовували у правій частині дверної коробки. До сьогодні збереглися мезузи у забудові Львова, Тартакова, Белза, Варяжа, Яворова, Дрогобича, Журавна, Шаргорода, Дубна та ін. Відкривна частина даху пов'язана із звичаєм єврейського свята Сукот (Свято шалашів). Сукот - це останнє з трьох головних свят: Песах, Шабот і Сукот. Сукот, як і Песах та Шабот, пов'язане із актом виходу євреїв з Єгипту, а наявність шалашів обов'язкова обрядова складова свята. Свято Песах відкривало період робіт на землі, а Сукот закривав господарський рік. У XIX ст., староеврейський обряд створення шалашів на горах та виноградниках, переходить на дахи, балкони, подвір'я, площі. У дні цього свята змінювався образ забудови ринкової площі. Такі «шопки» збереглися у Львові, Крестинополі, Буську, Варяжі, Раві Руській (будинок рабина), Дрогобичі, Яворові, Підгайцях, Олеську, Бучачі. Практично в усіх історичних містах України в забудові, використовували відкривну частину даху на свято Сукот. На думку А.В. Соколової важливим фактором проявлення єврейських впливів у забудові подільських містечок «штетлів» була домобудівна національна традиція, що складалася з ряду компонентів: уявленням про відповідний устрій життєвого простору (будинку, вулиці), що культивується у певній спільноті; його домобудівна активність; практичне і символічне використання будинків, визнане представниками спільноти як своєї містобудівної традиції [12].

Між життям міщан та деталями існував тісний зв'язок. Завдяки деталям репрезентується просторовий образ історич-

ного міста у культурному контексті вибраних століть. Куті кам'яні блоки та плити, дерев'яні зрубні стіни були тлом та акцентом просторової фактури та текстури історичних міст, завдячуючи розмаїттю родовищ та лісів. Вражає давня ремісничка майстерність, яка свідчить про способи та школи обробки каменю, дерева, виконання гіпсових відливів, технологічні тасмниці виконання деталей з романського цементу.

Поруч з архітектурними спорудами на ринку ставили скульптури. Наприклад у Львові біля входу до старої ратуші стояла кам'яна фігура лева створена у 1591 р. скульптором Андрієм Бемером. У східній частині ринку протягом XVII – XVIII ст. розташовувалася кам'яна емкість з водою та фігурою німфі Мелюзини. У 1793 р. на чотирьох наріжниках побудували фонтани з кам'яними скульптурами Нептуна, Амфітріти, Адоніса та Діани, які вирізьбив Гартман Вітвер. [13] Також на ринку стояв прангер, який сьогодні зберігається на подвір'ї кам'яниці пл. Ринок, 6. Прангер або стовп ганьби ставили й у Жовкві, Самборі, Дрогобичі та ін. У Дрогобичі також намагалися простір ринкової площі означити символами. Так *«14 травня 1916 року на ринку поставили скульптуру українського лицаря на честь першої річниці звільнення міста від російських військ. Коло лицаря у святкові дні стояла почесна варта. Скульптура простояла до кінця 1918 року. В радянські часи це місце пристосували під могилу та пам'ятник Героєві Радянського Союзу, генерал-майору І. В. Васильєву»* [14]. Тут маємо яскравий приклад чи не найзапеклішого виду війни – війни за історичну пам'ять народу. Дрогобич не був туристичним центром в радянський період, тому ринкову площу максимально адаптували під нове комуністичне публічне місце. Тут ставили новорічні ялинки та влаштовували гучні забави. Будь-яка подія в радянські часи повинна була відбуватися під невмирущим поглядом вождів народу. Так *«після Великої вітчизняної війни перед головним входом до ратуші був побудований з бетону пам'ятник Леніну-Сталіну, потім*

окремо Леніну. У 1980 році йому споруджено новий монумент з бронзи і граніту. Він простояв десять років. На вимогу переважної більшості дрогобичан, за ухвалою сесії міської Ради 5 вересня 1990 року пам'ятник демонтовано» [14, – С.10].

Важливими деталями і знаками нарації міста є ордерні системи побудови фасаду, кронштейни та балкони, написи на порталах та віконних обрамленнях, дерев'яні та ковані двері, віконниці та вітринні портали, тональність і колористика стін. Ордерна система реалізована у забудові ринкових площ Жовкви, Яворова, Дрогобича, Бережан, Стрия, Самбора, Корця, Дубна, Кам'янця-Подільського, Озаринця та ін. Це дає підстави для твердження, що при реалізації деталей та фасадних композицій використовували головним чином трактати С. Серліо та А. Паладіо. На Поділлі в Гайсині, Хмільнику, Городку, Летичеві, Літині, Меджибожі та ін. застосовували на мансарді невеликі лоджії та ордер з колонами на фронтонах будинків-заїздів XIX ст. Такий прийом свідчить про впливи класичних стилів які широко використовували професійні архітектори у Києві, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Умані, Тульчині, Одесі та ін.

Висновки. Ринкові площі є не-від'ємним, складним і пізнаваним простором в місті. Вони найкраще з усіх складових поселення оповідають про його історію та культуру. Тому ринкова площа стає ключовим нарратором тексту про місто і прочитується двома шляхами: крізь текст до просторових знаків та крізь просторові знаки до тексту. У просторі ринкових площ історичних міст України ретроспективно прочитуються досягнення світової, регіональної та етнічної культур, наповнених смислами. формами та знаками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich / [red. Filipa Sulimierskiego]. - Warszawa, 1881. Tom I-XV.
2. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Д. Зубрицький. – Львів: «Центр Європи», 2002. – С. 303
3. Лотман Ю. Архитектура в контексте культуры // Семиосфера.: «Искусство – СПб», 2000. – С.678.
4. Baracz S. Pamiatki Jazlowieckie / S. Baracz - Lwow, 1862 – С. 131
5. ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів, фонд Шнайдера, П.Шн.13 – С. 80
6. ЦДІА у м. Львові. Ф. №9; Оп. №1; Спр. №1. Актова книга бургомістерського, раецького і лавничого урядів м. Маркопіль. – арк. 3.
7. Площанський В. Королівське вільне місто Дрогобич. Перевидання 1867 року / В. Площанський. - Дрогобич, «Бескид», 1991. - С.21-22
8. Liske X. Cudzoziemcy w Polsce. – Lwow, 1876. – S. 172.
9. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Фонд 141; Оп.1; Од.зб. 159. Інвентар Чернелицького ключа 1757 року. – С. 6-7.
10. Przyjaciół Ludu. Miasto Bursztyn (z obrazów galicyjskich), 1841, nr44 - S.348
11. Кравцов С. Принципи регулярного містобудування Галичини XIV – XVII ст. // Вісник Укрзахідпроектреставрація, число 17. Львів, 2007. – С. 121
12. Соколова А. Домостроительная традиция штетлов Подолии в памятниках и памяти. // Этнографическое обозрение № 6, Москва, 2009. – С.39
13. Вуйцик В. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові / В. Вуйцик. - Львів: Каменяр, 1991. – С. 29-30.
14. Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича / Р. Пастух. - Львів, "Каменяр", 1991. – С.10